

Mykola GENYK* (Carpathian National University, Ukraina)

«Beati pacifici: quoniam filii Dei vocabuntur»: Релігійний фактор польсько-українського примирення

Ключові слова: польсько-українські відносини, примирення, релігійний фактор

Польсько-українське примирення стало однією із найважливіших подій другої половини ХХ ст. для Центрально-Східної Європи. Порозуміння двох найбільших народів регіону створило передумови для розпаду радянського блоку, здобуття незалежності, подолання тоталітаризму та становлення демократичних режимів. Велику роль у досягненні міжнаціонального примирення відіграли релігійні ієрархи обох народів. Особливістю польсько-українського зближення була обставина, що стимулювання процесів примирення надавали тільки представники католицьких церков при самоусуненні від участі у нормалізації міжнаціональних відносин представників православних церков.

Необхідність зміни політики в українському питанні та двостороннього примирення характеризували дії ієрархії римо-католицької церкви, починаючи з ІІ світової війни. На рубежі 1943-1944 рр. примає Польщі кардинал Август Гльонд наступним чином оцінив польсько-українські відносини: «Так, ми не вміли проводити мудрої політики стосовно українців, наслідком чого є трагічна і братовбивча різня на Волині та у Східній Малопольщі. Можливо колись обидва народи краще зрозуміють свої помилки і глибше відчують спільність долі».¹ Пізніше справа польсько-українського примирення обговорювалася на зустрічах греко-католицьких і римо-католицьких ієрархів. Зокрема, 22 травня 1945 року в Колегії святого Йосафата в Римі примає Польщі Август кардинал Гльонд та український єпископ Іван Бучко дійшли згоди стосовно необхідності міжнаціонального зближення.

Передумовами активного впливу церкви на процес українсько-польського примирення стало реформування католицької церкви після ІІ Ватиканського собору, розробка католицької доктрини миру та загальноєвропейські процеси примирення. Величезний вплив на процеси міжнаціонального примирення відіграло морально-етичне і суспільне вчення сучасної католицької церкви та її концепція справжнього миру. В останні десятиліття в католицизмі відбувається перехід від теології війни до теології миру.²

* Department of Political Science; genyk@pochta.ru

¹ AILP, CP, 1960, Vol. 2, k. 244, 223; TRZECIAK (1960) 3; *Kardynał H'ond pro mytropolyta Andrya* (1960).

² MINOIS (1998) 413; NAPIÓRKOWSKI (1988) 184; SALIJ (2003) 104; VANIER (2004) 111.

Зокрема, українська еміграція розглядала початок II Ватиканського собору як можливість впливу за посередництвом Апостольської столиці на польську римо-католицьку ієрархію з метою позитивного розв'язання проблем українських віруючих в Польщі.³ Слід нагадати, що тоді ж, 18 листопада 1965 р., було видано відомий лист польських єпископів до німецьких, в якому запропоновано принцип примирення «Прощаємо і просимо прощення». Скептицизм з приводу ролі католицьких діячів для досягнення польсько-українського примирення пізніше висловив Френк Сисин, який вважав, що польська католицька ієрархія, яка опрацювала певну модель примирення для церкви і народу Німеччини, намагається цю модель застосувати до українців. Однак застосування готової формули може закінчитися розчаруванням. Він звертав увагу на нерівність сторін: якщо польська католицька ієрархія представляє всю польську церкву, то греко-католицька ієрархія тільки меншість церкви, яка крім того діє в нелегальних умовах.⁴

Процеси примирення активно стимулювалися і підтримувалися католицькою церквою. Енцикліка Іоанна XXIII «Мир на землі» («Pacem in terris», 11 квітня 1963 р.) трактувала мир через призму людини, її прав і свобод, джерелом яких є її гідність. Фундаментальним принципом у відносинах між людьми повинно бути визнання того, що кожна людина володіє розумом, волею та невід'ємними правами і обов'язками. Повага цих прав і обов'язків, що випливають з них, становить спільне добро. Кожна держава повинна реалізовувати спільне добро та дотримуватися принципів рівності у ставленні до інших держав. Іоанн XXIII розкритикував концепцію підтримання миру шляхом озброєння та доктрини балансу сил – «справжній і тривалий мир між народами мусить опиратися не на рівновазі сил, а тільки на взаємній довірі». Єдиною формою розв'язання суперечок Іоанн XXIII вважав мирні засоби у вигляді порозумінь і договорів. Звертаючи увагу на зростання взаємозалежності між державами, Папа стверджував, що мир і безпека не можуть реалізовуватися індивідуально однією державою, а вимагають спільної діяльності. Іоанн XXIII допускав створення влади на наднаціональному рівні, зазначаючи, що вона повинна опиратися на принципи рівності, відкритості, добровільності і прагнути до досягнення спільного добра, яким є визнання, повага і захист прав людини.⁵ «Pacem in terris» проголошувала, що справедливий мир повинен опиратися на правді, справедливості, любові та свободі.⁶

Енцикліка Павла VI «*Populorum progressio*» («Прогрес народів») розглядала розвиток, під яким розумілося поєднання його цивілізаційного і морального аспектів,

³ AILP, CP, 1963, p. 70; МУКНАЙЛОВУСН (1963) 125 - 127.

⁴ JASTRZĘBOWSKI (1989) 24.

⁵ Jan XXIII, *Pacem in terris. Encyklika Pacem in terris o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności Papieża Jana XXIII do czcigodnych braci patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów oraz innych ordynariuszy zachowujących pokój i wspólnotę za Stolicą Apostolską, do duchowieństwa i wiernych chrześcijan całego świata oraz do wszystkich ludzi dobrej woli*, Wrocław 1997, s. 71 - 72; CHEVALIER (1991) 53; DĘBOWSKI (1991) 220; BORGOSZ (1989) 280 - 284.

⁶ RUTOWSKI (2003) 84; S. B. (1987) 133 - 134.

як передумову миру. Папа звертав увагу на те, що «великі економічні і суспільні диспропорції та ідеологічні відмінності спричиняють ворожість і суперечки, і часто загрожують мирові». Мир може бути досягнутий шляхом культурного та економічного розвитку і формуванням нового справедливого суспільного порядку в світі. Павло VI наголошував на необхідності виховання людей для миру. З цією метою 1 січня 1968 р. було проголошено Всесвітнім днем миру, який почали відзначати щорічно.⁷

У вченні Іоанна Павла II мир не є простою антитезою війни, але передбачає співпрацю держав і народів, взаємну повагу і безпеку. У своєму зверненні з нагоди Всесвітнього дня миру 1993 р. Папа підкреслював: «Мир вимагає справжньої поваги гідності і прав кожної людини, які уможливають їй повний індивідуальний розвиток. Визиск слабших, бідність і прояви суспільної нерівності, які непокоять, ускладнюють та затримують створення міцних основ справжнього миру».⁸ У зверненні з нагоди Всесвітнього дня миру 1987 р. Іоанн Павло II стверджував, що до миру ведуть дві дороги: розвиток і солідарність.⁹

Іоанн Павло II трактував мир як добро, «яке слід впроваджувати добром, воно є добром для окремих осіб, для родин, для народів світу і для всього людства; воно є добром, яке слід стерегти і яке слід розвивати, вибираючи і чинячи добро». Найважливішою передумовою миру є повага гідності людини, її свобод і прав. «Мир зводиться в кінцевому підсумку до поваги прав людини – справою справедливості є мир – війна ж зароджується з їх порушення і поєднується завжди зі ще більшим порушенням цих прав. (...) Порушення прав людини йде поряд із порушенням прав народів, з якими людина зв'язана органічними узами, як з великою родиною». У зверненні з нагоди Всесвітнього дня миру 1999 р. Іоанн Павло II підкреслив величезну загрозу, яку становлять для гідності людини і для миру ідеології, що відкидають людину як найвищу ціль (марксизм, нацизм, фашизм, міфи расової вищості, націоналізму чи етнічного егоїзму та матеріалістичне споживацтво).¹⁰

Іоанн Павло II виділив основні загрози для свободи людини: усунення громадян від можливості брати участь у здійсненні влади, обмеження чи знищення особистої свободи, концентрація влади у руках одного суспільного класу, раси, групи чи ототожнення її з інтересами однієї партії, застосування владою тортур, репресій і вигнання. Свобода порушується також тоді, коли держава не гарантує людині праці і належної винагороди. На думку Іоанна Павла II, війна є наслідком відсутності поваги прав народів. Папа виділив наступні причини війн: територіальна експансія,

⁷ CYWIŃSKA, KONOPKO (1987); LEWANDOWSKI (2004), 312; KUMALA (2006) 145.

⁸ *Mensaje de Su Santidad Juan Pablo II para la celebración de la XXVI Jornada Mundial de la Paz.*

⁹ *Message de Sa Sainteté Jean-Paul II pour la célébration de la Journée Mondiale de la Paix, 1er janvier 1987.*

¹⁰ *Mensagem de Sua Santidade João Paulo II Para a celebração do XXXII Dia Mundial da Paz;* MATYSIUK (2006) 67.

ідеологічний імперіалізм, економічний визиск та одержимість територіальною безпекою.

Важливим фактором мирного розвитку є відсутність дискримінації людей на основі етнічної, національної, культурної чи релігійної приналежності. «Мир всередині однієї людської родини вимагає конструктивного розвитку того, що нас відрізняє, як індивідів і народи, того, що становить нашу ідентичність (...) та готовність до внесення вкладу у будову мирного світу. Мікроспільноту і макроспільноту об'єднують взаємні права і обов'язки, дотримання яких веде до зміцнення миру». До основоположних прав меншин належить право на існування, збереження і розвиток власної культури та релігії. Одночасно меншини зобов'язані співпрацювати для спільного блага зі спільнотою чи державою, в якій проживають, та поважати свободи і гідність членів власної спільноти, в тому числі їхнє право вибору переходу до ширшої культури.

У своєму вченні Іоанн Павло II вказував на необхідність діалогу для миру, який мав відбуватися на національному і міжнародному рівнях. У зверненні 1983 р. Папа виділив основні принципи, на яких повинен будуватися такий діалог: пошук того, що правдиве, добре і справедливе для кожної людини, групи, суспільства; опора на відкритість, готовність сприйняття позицій іншої сторони; пошук того, що є і було спільним для всіх народів Землі; визнання взаємозалежності на економічному, господарському, політичному і культурному рівнях; пошук добра за допомогою мирних засобів, тобто різних форм переговорів, посередництва, арбітражу; прагнення до того, що зближує, а не поділяє.¹¹

Іоанн Павло II описав елементарні принципи, на яких повинні опиратися людські відносини та діяльність для миру: суспільні справи повинні трактуватися по-людськи, а не за допомогою насильства; напруження, суперечки і конфлікти повинні вирішуватися шляхом переговорів, а не репресій; ідеологічні відмінності вимагають зіткнення у кліматі діалогу і вільної дискусії; справедливі інтереси окремих груп повинні рахуватися зі справедливими інтересами інших зацікавлених груп та вимогами вищого блага; застосування зброї не може бути відповідним засобом для розв'язування суперечок; невід'ємні права людини повинні захищатися за всяких обставин; не можна вбивати, щоб нав'язати ті чи інші рішення.¹² Іоанн Павло II звертав увагу на необхідність виховання дітей і молоді для життя в мирі. Особливу увагу Папа надавав ролі сім'ї, яку він назвав «першою і основною школою миру».¹³

Католицька церква і скандинавська критична школа дослідження миру, вживаючи різні терміни, наголошували на спільній тезі про необхідність перенесення справи зміцнення і гарантування миру із міждержавної сфери у сферу

¹¹ *Messaggio del Santo Padre Giovanni Paolo II per la celebrazione della XVI Giornata Mondiale della Pace.*

¹² KRZYSZTOFIK (2009) 74 - 75; BORGOSZ (1989) 290 - 294.

¹³ KRZYSZTOFIK (2009) 76.

міжособистісних стосунків та на рівень інститутів громадянського суспільства. Тому вплив католицької концепції справедливого миру на концепцію позитивного миру скандинавської школи можна вважати взаємним.

Необхідність польсько-українського порозуміння від ватиканських кіл передавалася духовенству на місцях. Виявом цього була проповідь о.Яна Зеї 17 вересня 1974 р. у катедрі св. Яна у Варшаві з нагоди 35 річниці початку Другої світової війни. Згадавши про східних сусідів Польщі, о.Ян Зея наголосив: «Молячись сьогодні за душі полеглих і замучених, молимося також про день правди, свободи й поєднання не тільки для нас, але й для наших братів литовців, білорусів і українців...».¹⁴

Спостерігалися кроки до зближення у діяльності польського вищого духовенства. Зокрема, кардинал Стефан Вишинський в каплиці Ченстоховської Божої Матері у підземеллях Базилики св. Петра в Римі під час Служби закликав до молитви «за наших переслідуваних братів на Білорусі, Литві, Латвії і Україні». Кс. Ян Зея на сторінках «Głosu», звертаючись до білоруського, польського, литовського і українського народів, застерігав, що «тільки тримаючись разом, зможемо залишитись як окремі і вільні народи».¹⁵

Могутній стимул польсько-українське примирення отримало із вступом на папський престол Іоанна Павла II. Обрання Папою Кароля Войтили спочатку неоднозначно було сприйнято українською еміграцією. «Вибір Папи поляка не зразу наповнив радістю серця українців. Загальна реакція була радша занепокоєного очікування, бо відносини між поляками і українцями не були найкращими впродовж історії. Певне недовір'я існувало в нас, мовляв, чого можемо ми сподіватися від польського папи?». Заява Канцелярії Йосифа Сліпого на наступний день після обрання нового Папи 17 жовтня 1978 р. позитивно оцінила вибір польського кандидата. «Ми, українці, радіємо вибором Папи-слов'янина ..., тому що будучи членом польської страждучої Церкви, він знає, що значить терпіти, бути переслідуваним, не мати прав». У заяві висловлювалося сподівання на розуміння новим Папою справи УГКЦ та інших східних церков у їхній боротьбі за права народів і людини.

¹⁴ Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Zieja Jan, sygn. S.155.12, k. 5. *Kazanie na Mszy Świętej za dusze poległych, pomordowanych w obozach i zaginionych żołnierzy kampanii 1939 roku którzy oddali swe życie za wolną i niepodległą Polskę w 35 rocznicę śmierci na polu chwały ich dowódców ś.p. generałów brygady Józefa Kustronia (+16.IX pod Oleszycami), Stanisława Grzmota-Skotnickiego (+18.IX nad Bzurą), Franciszka Włada (+18.IX nad Bzurą), Mikołaja Boltucia (+22.IX w Puszczy Kampinoskiej), Józefa Olszyny Wilczyńskiego (+22.IX pod Sopoćkiniami), wygłoszone 17 września 1974 r. w katedrze św. Jana w Warszawie; AILP, CP, 1975, vol. 1; *Bazhane i potribne porozuminnya ta spivpratsya; Polyak u Varshavi dumaye inakshe* (1975).*

¹⁵ AILP, CP, 1978, vol. 2; HERMASZEWSKI (1978) 4 - 5.

Патріарх Йосиф Сліпий наголошував на тому, що українці і поляки мали і мають спільних ворогів і цим ворогом є Москва. На думку українського ієрарха, Папа-поляк проводитиме активнішу підтримку переслідуваних греко-католиків. Для цього слід визнати український патріархат згідно з рішеннями II Ватиканського Собору і гарантії Брестської унії. «Надіємося, що новий Папа як поляк зрозуміє також нашу потребу об'єднання у рідну церкву усіх розпоросених українських єпископів і священників східнього обряду, які підлягають латинській ієрархії».¹⁶

Йосиф Сліпий наголосив на наявності спільних інтересів в українського і польського народів. «Спільна небезпека об'єднує і творить спільний фронт. Повинна створити взаємну допомогу і братерську оборону. В нашій історії, за часів гетьмана Виговського, був яскравий приклад цього, хоч не приніс позитивних результатів. Папа слов'янин повинен краще зрозуміти своїх сусідів».¹⁷ Про значення обрання папою К.Войтили для польсько-українського примирення М.Лесів згадував, що «клімат у Польщі для українців став мінятися внаслідок діяльності католиків під впливом ідей Іоанна Павла II та ідей «Солідарності».¹⁸

Під час синодальної наради українського єпископату на аудієнції 20 листопада 1978 р. Йосиф Сліпий вручив Папі лист з проханням підтримки УКЦ, юридичного об'єднання української церкви у вільному світі та призначення українського католицького єпископа в Польщі. У відповіді Папи 19 березня 1979 р. було визначено основні цілі його понтифікату у ставленні до УГКЦ, серед яких було також підтримка прав українських католиків на їхній батьківщині.¹⁹

У 1980-х роках у період «Солідарності» католицькі кола, які підтримували польську опозицію, відіграли також важливу, можливо, малодосліджену і малопомітну однак від цього не менш значиму роль у зміні ставлення польського суспільства до українського питання.²⁰

Важливою віхою у зближенні українських і польських католиків стало відзначення 1000-ліття хрещення Русі-України. 25 січня 1988 р. з нагоди Тисячоліття хрещення Русі Іоанн Павло II видав Апостольський лист *Euntes in Mundum* (Ідіть у Світ), в якому торкнувся проблем примирення. «Не може бути правдивого миру без того процесу, що єднає, в якому кожний нарід буде могти у свободі і правді вибрати шляхи свого розвитку. (...) Тому ми є глибоко переконані, що дорога правдивого миру може бути знаменито випрямлена в умах, серцях і сумліннях людей через присутність і службу того знаку миру, яким є – через свою природу – Церква слухняна Христові і вірна своєму покликанню. Висловлюємо повне довір'я до всіх

¹⁶ АІЛР, СР, 1978, vol. 2; *Patriarkh Yosyf Slipyy pro novoho Papu* (1978).

¹⁷ АІЛР, СР, 1979, vol. 1; *Wypowiedzi o naszym papiezu* (1979).

¹⁸ АІЛР, СР, 1990, vol. 2; *Granice ustalali za nas* (1990).

¹⁹ Archiwum prywatne J.Targalskiego w Warszawie; DATS'KO (1988) 1 - 2.

²⁰ Інтерв'ю з професором Анджеєм Фрішке, Варшава, 14 VIII 2006.

людських зусиль, які на мирній дорозі терпеливого діалогу, умів, взаємного розуміння і пошани прямують до усування нагод до напружень і конфліктів».²¹ У посланні до українців католиків «Великий Дар Хрещення» (14 лютого 1988 р.) Іоанн Павло II висловлював підтримку прав людини «на власну самотність та власне визнання віри».²² У посланнях Іоанна Павла II присутня візія об'єднаної Європи від Атлантики до Уралу, оскільки цей континент складається з різних народів, об'єднаний християнською вірою і в ньому повинна існувати повага до свободи і основних прав людини.²³

Зближення відбувалося також на рівні ієрархів обох церков. У січні 1987 р. з нагоди Різдва примас Польщі Юзеф Глемп видав українською мовою послання до греко-католиків. Згадавши події спільної історії, слави і сумні, кардинал Ю.Глемп закликав задуматися над минувиною та принести Богові «серця Христової любови і миру». «Всякі суперечки, незгоди, чвари нехай відступлять місце Христовому миру». Упорядники «Вістей з Риму» відзначали, що це перше у післявоєнній історії послання примаса Польщі до греко-католиків.²⁴ У 1988 р. глава УГКЦ Мирослав Іван кардинал Любачівський і примас Юзеф кардинал Глемп обмінялися деклараціями українсько-польського взаємного пробачення, суть яких передавалася словами: «Вибачаємо і просимо прощення».²⁵

Внаслідок відсутності релігійних свобод у СРСР 1000-ліття хрещення Русі-України широко відзначалося греко-католиками на території Польщі. У промові примаса Польщі Ю.Глемпа відзначалося об'єднуюча роль християнства для обох народів, які почувуються братами. «Тут уступають усі різниці, національні, релігійні, віку чи культури, тут усі віднаходимо спільну мову віри, яка нас єднає». Він також відзначив, що «поляки розуміють любов братів українців до своєї батьківщини».²⁶

²¹ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Апостольський лист Euntes in Mundum Верховного Архієрея Івана-Павла II з Нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі*, “Вісті з Риму”, 1988, рік XXIII, ч. 4 (403), квітень, с. 7; МОКРУ (2001) 404; МОКРУ (1994-1995) 111 - 122.

²² Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Послання Великий Дар Хрещення Вселенського Архієрея Івана-Павла II до українців католиків з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі*, “Вісті з Риму”, 1988, рік XXIII, ч. 5 (404), травень, с. 3; МОКРУ (1999) 5 - 28.

²³ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Апостольський лист з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі*, “Вісті з Риму”, 1988, рік XXIII, ч. 4 (403), квітень, с. 1.

²⁴ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Примас Польщі до греко-католиків*, “Вісті з Риму”, Б.д. [1987], с. 2.

²⁵ Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie; *Józef kard. Glemp, Mirosław kard. Lubaczowski. Dwugłos watykański*, “Nowa Koalicja”, № 5, 1988, 2 - 3; *Tysiąclecie Chrztu Rusi-Ukrainy* (1988); KARAŚ (1988) 10 - 11.

²⁶ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Слово Примаса Польщі на відкриття урочистого концерту в Ченстохові – 10 вересня 1988*, “Вісті з Риму”, 1988, рік XXIII, ч. 10(409), жовтень, с. 1.

Під час Літургії примає Польщі відзначив, що спільна християнська цивілізація «наказує любити свій нарід, а також бачити в усіх народах спільний корінь і створювати одну людську родину». Він згадав про складну спільну історію двосторонніх відносин, які «не завжди були гармонійними». «Однак з цієї важкої минувшини, при Божій помочі, можна створити кращу майбутність», щоб вона «була назначена відповідальністю, справедливістю, правдою і любов'ю».²⁷

Настоятель отців павлінів о. Руфін Абрамеє у своїй промові ствердив, що під час святкування в Ченстохові 1000-ліття хрещення Русі «серце України так сильно билося в цих днях тут, де б'ється серце Польщі. Коли серця обох народів б'ються ритмом одної любові і віри, тоді з цього родяться благородні овочі». Такі спільні заходи цінні для польсько-українського зближення тим, що «лікують рани і скріпляють любов, яка пройшла пробу вогню, крові, підозрінь минувшини, а єднається в днях великої радості, що виростає із спільного скарбу святої віри». Він нагадав слова Іоанна Павла II про церкву, яка повинна віддихати обома легенями і виразив радість, що «не перестала віддихати католицькою вірою легень Сходу».²⁸

Перші роки незалежності характеризувалися зближенням двох держав на офіційному рівні. Роль церков зростала при наявності складних міжнаціональних проблем, які не вдавалося розв'язати на урядовому рівні. Наближення 60-річчя Волинської трагедії вимагало кристалізації української позиції, яка в тих умовах була ще не сформована. Важливу роль у підтриманні міжнаціонального діалогу відіграли релігійні структури. У березні 2003 р. члени Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій оприлюднили спільне звернення до своїх вірних. Вони особливо наголошували на необхідності визнати помилки попередніх поколінь і просити вибачення за скоєний один одному біль.

Від імені ієрархії УГКЦ 5 травня 2003 р. кардинал Любомир Гузар звернувся із посланням до українського і польського народів, закликаючи до взаємного прощення і примирення. «Правда полягає в тому, що нас кривдили. Але правдою також є, що і ми кривдили. Визнання цих двох сторін правди визволить нас. Історія перестане бути тим гострим каменем, який ми тримаємо за пазухою проти свого брата». Міжнаціональне примирення розглядалося як поєднання зовнішньополітичного та внутрішньорелігійного. Зразком для польсько-українського примирення вважалося врегулювання відносин інших європейських народів, зокрема, успішне німецько-французьке і польсько-німецьке зближення.²⁹

²⁷ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Слово Примає Польщі на Літургії в Ченстохові – 11 вересня 1988*, “Вісті з Риму”, 1988, рік XXIII, ч. 10(409), жовтень, с. 2.

²⁸ Archiwum prywatne J. Targalskiego w Warszawie; *Привітальне слово настоятеля отців павлінів о. Руфіна Абрамеє в Ченстохові – 11 вересня 1988*, “Вісті з Риму”, 1988, рік XXIII, ч. 10 (409), жовтень, с. 3.

²⁹ “Nashe slovo” (Варшава), 20, 18 V 2003; *Послання Ієрархії Києво-Галицької Митрополії Української Греко-Католицької Церкви...*

Важливим етапом міжнаціонального примирення стало Послання католицьких єпископів України та Польщі з нагоди акту взаємного прощення і поєднання. Воно було оголошене у Варшаві 19 червня під час проведення там Євхаристійного конгресу, та у Львові 26 червня 2003 р. під час Євхаристійного собору. «Вибачаємо і просимо вибачити», – прозвучало як заклик до примирення.³⁰ Напередодні зустрічі президентів у липні 2003 р. члени Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій звернулися зі спільним листом до Папи Римського Іоанна Павла II. У ньому наголошувалося на прагненні України і Польщі до побудови відносин, при яких минуле не визначатиме їхнього майбутнього. Обов'язком релігійних ієрархів є внесення духовного виміру у процес примирення і сприяння його незворотності. Релігійні діячі України заявляли, що прагнуть не забути, а прощення й примирення, яке б спонукало кожного до очищення сумління і робило б неможливими спалахи ненависті та ворожості. Вони зверталися до Папи з проською видати спеціальне послання, присвячене польсько-українському примиренню. «Ваше прилучення до процесу примирення надасть йому виняткового значення і виміру, зробіть нову сторінку українсько-польських взаємин взірцем для народів, які ще не винайшли формули примирення між собою».³¹

З нагоди 60-ї річниці подій на Волині Іоанн Павло II видав звернення, в якому зазначив, що нове тисячоліття вимагає, щоб українці і поляки не залишалися поневоленими сумними споминами минулого. «Роздумуючи над минулими подіями в новій перспективі і будуючи краще майбутнє для всіх, нехай подивляться на себе взаємно поглядом примирення. (...) Заохочую обидва братні народи, щоб безмірно і наполегливо прагнули до пошуків співпраці і миру».³² У своєму коментарі Я.Новак-Єзьоранський відзначив, що «лист Папи є дуже міцним виразом підтримки і заохочення для польсько-українського примирення, зокрема пробачення провин і кривд, які обидва народи заподіяли у минулому».³³

70 річниця Волинської трагедії актуалізувала проблему оцінки історичної спадщини двосторонніх відносин. Крім польсько-українського контексту проблема носила завуальований геополітичний підтекст – цивілізаційний вибір України між асоціацією з ЄС чи приєднанням до Євразійського простору. Антиукраїнські сили в Україні намагалися використовувати ситуацію для дискредитації національного табору та псування відносин з Польщею як одним з основних рушіїв просування України в європейській структурі і укладення угоди про асоціацію з ЄС, наміченої на листопад 2013 р. Ці дії супроводжувалися активізацією антиукраїнських сил у Польщі, які педаливали вимоги українського вибачення за Волинь.

³⁰ *Примирення Церков...; УГКЦ про поєднання...*

³¹ *Пані Римському Його Святості Іоанну Павлу II...*

³² ZNiO, DR, акс. 115/06, npgn. Fax. *Katolicka Agencja Informacyjna. Jan Pawel II wystosował list z okazji 60. rocznicy wydarzeń na Wołyniu. 08-07-2003, s. 2; Papież w 60. rocznicę wydarzeń na Wołyniu. Konieczność pojednania...*

³³ ZNiO, DR, акс. 115/06, npgn. Jan Nowak-Jeziorański. Fax. 08/07/03.

Частина польського духовенства виступила противниками продовження політики примирення з українцями. Зокрема, кс. Тадеуш Ісакович-Залеський вимагав зміни вектора зовнішньої політики Польщі, називаючи її «сліпим завулком, протореним Єжи Гедройцем, Адамом Міхніком і Броніславом Геремеком». З цього приводу Войцех Мазярський влучно зазначив, що «правду не завжди треба виставляти на показ. Умовою примирення часто буває саме відсування правди на бік, а не її показова демонстрація».³⁴

Напередодні 70-х роковин Волинської трагедії робилися спроби опрацювати спільне звернення Римо-католицької і Греко-католицької церков. Однак глава Римо-католицької церкви в Україні Мечислав Мокшицький повідомив, що виробити спільної позиції з УГКЦ не вдалося через те, що «запропонована греко-католиками формула «пробачаємо і просимо пробачення» є нонсенсом», а вибачатися треба тільки українцям.

11 березня 2013 р. Синод єпископів УГКЦ ухвалив спеціальне звернення з нагоди 70-х роковин Волинської трагедії. У ньому відзначалося, що польський та український народи неминуче матимуть відмінну колективну пам'ять про ці події. Однак «християнська оцінка Волинської трагедії, а також кривд у стосунках українців і поляків, що їй передували чи нею були зумовлені, – вимагає від нас їх однозначного засудження. З християнської точки зору, осудливими були як політика, спрямована на позбавлення права на самовизначення українців на своїй землі, так і збройне насилля супроти польського населення на Волині».³⁵

В квітні 2013 р. Волинська рада церков ухвалила спільне звернення, в якому зазначалося, що «останніми десятиліттями Україну й Польщу єднують дружельобні, партнерські відносини. Однак непримиренність окремих осіб або й груп може роздмухати пригаслі кривди. Не даймо ворогові роду людського знову розсварити наші народи! Нехай історики й надалі з науковою неупередженістю вивчають ті страшні події. Але щоденні добросусідські зв'язки поляків і українців по обидва береги Бугу хай стають нерукотворним пам'ятником жертвам тієї трагедії. Закликаємо і українців, і поляків і ще раз сказати: «Простіть нас, і ми вас прощаємо, а ланцюг зла, що тягнувся стільки століть, перериваємо добрими вчинками»». Це звернення підписав також ординарій Луцької дієцезії Римо-католицької церкви Станіслав Широкоградюк.³⁶

В березні 2013 р. для встановлення українсько-польських контактів на неофіційному рівні було створено Громадський комітет «Примирення між народами», до котрого ввійшли представники УГКЦ і УПЦ: Святійший Патріарх Київський і

³⁴ MAZYARS'KYU.

³⁵ *Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архiepіскопства Української Греко-Католицької Церкви...*

³⁶ *Volyns'ki katolyky kazhut', shcho za trahediyu 1943-ho treba prostyty.*

всієї Руси-України Філарет та Емеритований Верховний Архієпископ УГКЦ кардинал Любомир Гузар. У заяві комітету, зокрема, відзначалося: «Обидва наші християнські народи впродовж століть неодноразово переступали через Божі заповіді, чинили зло. Але ми мусимо визнати прогрішення наших предків, простити від їх імені один одному страшні гріхи, вчинені супроти інших... Так уже зробили безпосередні учасники конфлікту, які свого часу не лише зуміли зупинити взаємне кровопролиття, але й піднялися разом на боротьбу проти спільного ворога — комуністичного режиму. Тим паче здатність до взаємного прощення маємо проявити ми, їхні нащадки, які живуть в інших умовах, найкраще придатних до гармонійного співіснування».³⁷

Підтримку прихильникам польсько-українського примирення висловив Папа. Під час недільної проповіді 14 липня 2013 р. Франціск торкнувся проблеми Волинської трагедії, заявивши, що ці події, «продиктовані націоналістичною ідеологією в трагічному контексті II світової війни спричинили десятки тисяч жертв і зранили братерство двох народів, польського і українського. Доручаю Божій милості душі жертв, а для їх народів прошу ласки глибокого примирення і успішного майбутнього».³⁸

Таким чином, протягом другої половини XX і на початку XXI ст. відбувалися складні пошуки польсько-українського примирення. Важливу роль у цьому процесі відіграли ієрархи греко-католицької і римо-католицької церков. Досягнення польсько-українського примирення, побудованого на загальнолюдських цінностях і християнській цивілізації, було ознакою нового європейського мислення і важливим фактором побудови спільної Європи.

Бібліографія (Bibliography)

Архівні джерела (Archival Sources)

AILP, CP, - Les archives de l'Institut Litteraire a Paris, Les coupures de presse,

AILP, CP, 1960, Vol.2, k. 244, 223.

AILP, CP, 1963, p. 70.

AILP, CP, 1975, vol.1.

AILP, CP, 1978, vol. 2.

AILP, CP, 1979, vol. 1.

AILP, CP, 1990, vol. 2.

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Zieja Jan, sygn. S.155.12, k. 5. *Kazanie na Mszy Świętej za dusze poległych, pomordowanych w obozach i zaginionych żołnierzy kampanii 1939 roku którzy oddali swe życie za wolną i niepodległą Polskę w 35 rocznicę śmierci na polu chwały ich dowódców ś.p. generalów brygady Józefa Kustronia (+16.IX pod Oleszycami), Stanisława Grzmota-Skotnickiego (+18.IX nad Bzurą), Franciszka Włada (+18.IX nad Bzurą), Mikołaja Boltucia (+22.IX w Puszczy Kampinoskiej), Józefa Olszyny Wilczyńskiego (+22.IX pod Sopoćkiniami), wygłoszone 17 września 1974 r. w katedrze św. Jana w Warszawie.*

³⁷ *Musymo vyznaty prohrihshennya nashykh predkiv ...*

³⁸ *Papież Franciszek o zbrodni wołyńskiej: podyktowana nacjonalistyczną ideologią...*

Archiwum prywatne J.Targalskiego w Warszawie: “Вісті з Риму” [Visti z Rymu]

Апостольський лист Euntes in Mundum Верховного Архисрея Івана-Павла II 3 Нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі, 1988, рік XXIII, ч. 4 (403), квітень, с. 7. [Apostol's'kyu lyst Euntes in Mundum Verkhovnoho Arkhyereya Ivana-Pavla II Z Nahody Tysyacholittya Khreshchennya Kyivys'koyi Rusy]

Примас Польщі до греко-католиків, Б.д.[1987], с. 2. [Prymas Pol'shchi do hreko-katolykiv]

Апостольський лист з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі, 1988, рік XXIII, ч. 4 (403), квітень, с. 1. [Apostol's'kyu lyst z nahody Tysyacholittya Khreshchennya Kyivys'koyi Rusy]

Послання Великий Дар Хрещення Вселенського Архисрея Івана-Павла II до українців католиків з нагоди Тисячоліття Хрещення Київської Русі, 1988, рік XXIII, ч. 5 (404), травень, с. 3. [Poslannya Velykyu Dar Khreshchennya Vselens'koho Arkhyereya Ivana-Pavla II do ukrayintsv katolykiv z nahody Tysyacholittya Khreshchennya Kyivys'koyi Rusi]

Привітальне слово настоятеля отців павлінів о. Руфіна Абрамека в Ченстохові – 11 вересня 1988, 1988, рік XXIII, ч. 10(409), жовтень, с. 3. [Pryvital'ne slovo nastoyatelya ottsiv pavliniv o. Rufina Abrameka v Chenstokhovi – 11 veresnya 1988]

Слово Примаса Польщі на відкриття урочистого концерту в Ченстохові – 10 вересня 1988, 1988, рік XXIII, ч. 10 (409), жовтень, с. 1. [Slovo Prymasa Pol'shchi na vidkryttya urochystoho kontsertu v Chenstokhovi – 10 veresnya 1988]

Archiwum prywatne W. Mokrego w Krakowie

Jan XXIII, *Pacem in terris. Encyklika Pacem in terris o pokoju między wszystkimi narodami opartym na prawdzie, sprawiedliwości, miłości i wolności Papieża Jana XXIII do czcigodnych braci patriarchów, prymasów, arcybiskupów i biskupów oraz innych ordynariuszy zachowujących pokój i wspólnotę za Stolicą Apostolską, do duchowieństwa i wiernych chrześcijan całego świata oraz do wszystkich ludzi dobrej woli*, Wrocław 1997, 71 - 72.

Mensaje de Su Santidad Juan Pablo II para la celebración de la XXVI Jornada Mundial de la Paz, 1 de Enero de 1993, Si quieres la paz, sal al encuentro del pobre, [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/es/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_08121992_xxvi-world-day-for-peace.html; доступ 20.03.2015]

Message de Sa Sainteté Jean-Paul II pour la célébration de la Journée Mondiale de la Paix, 1er janvier 1987, Développement et Solidarité: deux clés pour la paix, [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/fr/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19861208_xx-world-day-for-peace.html; доступ 20.03.2015]

Mensagem de Sua Santidade João Paulo II Para a celebração do XXXII Dia Mundial da Paz, 1º de Janeiro de 1999. No Respeito dos Direitos Humanos, o Segredo da Verdadeira Paz, [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/pt/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_14121998_xxxii-world-day-for-peace.html; доступ 20.03.2015]

Messaggio del Santo Padre Giovanni Paolo II per la celebrazione della XVI Giornata Mondiale della Pace, 1º gennaio 1983, Il dialogo per la pace, una sfida per il nostro tempo, [http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/it/messages/peace/documents/hf_jp-ii_mes_19821208_xvi-world-day-for-peace.html; доступ 20.03.2015]

Орędzia papieskie na światowy dzień pokoju, Paweł VI, Jan Paweł II, К. Cywińska, Т. Konopko (ред.), Rzym/Lublin 1987.

Papieskie posłania Jana Pawła II do Ukraińców, W. Mokry (ред.), Kraków.

ZNiO, DR, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Dział rękopisów:

ZNiO, DR., акс. 115/06, npgn. *Fax. Katolicka Agencja Informacyjna. Jan Paweł II wystosował list z okazji 60. rocznicy wydarzeń na Wołyniu*. 08-07-2003, s. 2.

ZNiO, DR, акс. 115/06, npgn. Jan Nowak-Jeziorański. *Fax*. 08/07/03.

Прес (Press)

“Nashe slovo” (Warsaw), 20, 18 V 2003

Bazhane i potribne porozumynna ta spivpratsya, “Visti z Rymu” (Roma), 10 II 1975: 9.

DATS'KO I. (1988), Papa Ivan Pavlo II i Ukrayins'ka Katolyts'ka Tserkva, “Visti z Rymu”, reprint in “Niepodległość”, 89, XXIII, 10 (409), October, 1 - 2.

Granice ustalali za nas, roz. Zbigniew Dudziński, „Po prostu” (Warszawa), nr. 12, 3 V 1990: 11.

Józef kard. Glemp, Myrosław kard. Lubaczewski. Dwugłos watykański, “Nowa Koalicja” 5 1988: 2-3.

Kardynał H'ond pro mytropolyta Andriya, “Ukrayins'ki Visti” (Edmonton), 22, 30 V 1960.

Patriarkh Yosyf Slipyy pro novoho Papu, „Ukrayins'ke Slovo” (Paris), 1934, 17 XII 1978.

Polyak u Varshavi dumaye inakshe..., “Bat'kivshchyna” (Toronto), 28 II 1975, c. 6

Tysiaclecie Chrtu Rusi-Ukrainy, “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 2-3 (11-12), 1988: 1 - 4.

Wypowiedzi o naszym papiezu, „Gwiazda Polarna” (Stevens Point, Wisc.), 4, 27 I 1979.

Література (Literature)

BORGOSZ J. (1989), *Drogi i bezdroża filozofii pokoju (od Homera do Jana Pawła II)*, Warszawa.

CHEVALIER J.-Y. (1991), *Un traite de paix pour l'Europe*, Paris.

DĘBOWSKI J. (1991), *Watykańska doktryna pokoju i jej polskie odniesienie*, Białystok.

HERMASZEWSKI A. (1978), *Przegląd prasy ukraińskiej w opracowaniu p. A. Hermaszewskiego za miesiące lipiec i sierpień 1978*, London.

JASTRZĘBOWSKI J. (1989), *Rozmowy o braciach*, “Zeszyty Historyczne”, 88, 3 - 33.

KARAŚ T. (1988), *Życie Kościoła Ukraińskiego w Polsce – najnowsze wydarzenia*, “Dialogi. Biuletyn Polsko-Ukraiński”, 2-3, (11-12), 10 - 11.

KRZYSZTOFIK E. (2009), *Wsparcie pokoju we współczesnych stosunkach międzynarodowych*, Warszawa

ks. J. LEWANDOWSKI (ред.), (2004), *Problematyka pokoju u papieży Jana XXIII i Jana Pawła II*, Ząbki.

KUMALA J. (ed.), (2006), *Prawda pokoju*, Licheń.

MATYSIUK R. (2006), *Prawo dziecka do życia w pokoju w nauczaniu Jana Pawła II*, [in:] *Pokój jako przedmiot badań społecznych i pedagogicznych*, W. LEŻAŃSKA, T. JAŁMUŻNA (ed.), Łódź, 66 - 76.

MINOIS G. (1998), *Kościół i wojna. Od czasów Biblii do ery atomowej*, Warszawa.

MOKRY W. (1994-1995), *Sprawy ukraińskie w myśli Jana Pawła II*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, 3 - 4, 111 - 122.

MOKRY W. (1999), *Kardynał Karol Wojtyła – Papież Jan Paweł II wśród Ukraińców w Polsce*, „Між сусідами / Міędzy sąsiadami”, 9, 5 - 28.

MYKHAYLOVYCH R. (1963), *Dolya ukrayins'kykh katolykiv u Pol'shehi i 21 Vselens'kyy sobor*, “Suchasnist’”, 11.35, (KHI), 125 - 127 [in Ukrainian]

RUTOWSKI T. (2003), *Źródła pokoju według Powszechnej Deklaracji praw człowieka ONZ (10 XII 1948 r.) i Encykliki “Pacem in terris” (11 IV 1963 r.)*, [in:] *Pokój – dialog – edukacja. Materiały z sympozjum naukowego w Płocku “Pokój – geneza, współczesne potrzeby edukacji” 26 września 2002 r.*, I. MROCZKOWSKI, E. A. WESOŁOWSKA (ed.), Płock, 81 - 86.

S. B. (1987), *Pacem in terris*, [in:] *Leksykon pokoju*, Warszawa, 133 - 134.

SALIJ J. (2003), *Wojna o pokój? O wojnie i pokoju widzianych oczami chrześcijanina*, Kraków.

TRZECIAK K. E. (1960), *Sprawa beatyfikacji ukraińskiego Arcybiskupa*, „Tygodnik Katolicki”, 33, (11 VI), 3.

VANIER J. (2004), *Odnaleźć pokój*, Kraków.

Інтернет (Internet)

MAZYARS'KYY, V. *Komu dopomahaye ks'ondz Zales'kyy. Kresovyaky i zovnishnya polityka* [<http://www.istpravda.com.ua/columns/2013/08/6/133258/>; docmyn. 6.08.2013]

Papież Franciszek o zbrodni wołyńskiej: podyktowana nacjonalistyczną ideologią,
[<http://wiadomosci.wp.pl/kat,1356,title,Papiez-Franciszek-o-zbrodni-wozynskiej-podyktowana-nacjonalistyczna-ideologia,wid,15812149,wiadomosc.html>; docmyn 14.07.2013]
"Musymo vyznaty prohrishennya nashykh predkiv"
[<http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/04/3/119374>; docmyn. 03.04.2013]
Papież w 60. rocznicę wydarzeń na Wołyniu. Konieczność pojednania,
[<http://www2.tygodnik.com.pl/tp/2819/main01a.php>; docmyn 20.03.2015]
Volyns'ki katolyky kazhut', shcho za trahedyu 1943-ho treba prostyty
[<http://www.istpravda.com.ua/short/2013/04/24/121966/>; docmyn 24.04.2013]

Summary

Polish-Ukrainian reconciliation was one of the most momentous events for the East Central Europe in the second half of the 20th century. Religious hierarchs of both nations contributed a lot to interethnic reconciliation. Polish-Ukrainian rapprochement was remarkable for particularly involvement of representatives of the Catholic Church into this process and keeping aloof of Orthodox clergy from normalization of Polish-Ukrainian relations. The recommendations of the Second Vatican Council, encyclicals of Saint John XXIII, Paul VI and John Paul II and implementation of the principle “We forgive and are asking for forgiveness” created preconditions for interethnic reconciliation. Saint John XXIII in his encyclical “Pacem in terris” had criticized the idea of peacekeeping by an arms race and the balance of power doctrine – “real and lasting peace between nations must be based not on a balance of power but on mutual confidence”. Activities of Pope John Paul II gave a powerful incentive to Polish-Ukrainian reconciliation.

The role of Churches as a kind of people’s diplomacy one could resort to increased when complicated interethnic problems weren’t managed to resolve at government level. The most important actions of Rome Catholic and Greek Catholic Churches in behalf of interethnic rapprochement were celebration of the 1000th Anniversary of the Christianization of Rus'-Ukraine, Eucharistic Congress in 2003, joint appeals on the occasion of Volhynian massacre. The achievement of Polish-Ukrainian reconciliation based on universal values and Christian civilization was an evidence of new European thinking and significant factor of building of the united Europe.

Keywords: Polish-Ukrainian relations, reconciliation, religious factor